

Rezumatul tezei de doctorat
GENIUS – semnificații și reprezentări în cultura romană

Alexandru Cristian Dudău

Cuvinte-cheie: religie romană, epigrafie, iconografie, Genius, cultul Geniilor, Dacia romană.

CUPRINS

Capitolul I
PROLEGOMENA

1. Argument ●● 5
2. Accepțiuni ale noțiunii de *genius* în cultura romană ●● 7
 - 2.1. Apropieri etimologice ●● 7
 - 2.2. Ce înțelegeau romanii prin *genius*: definiții antice ●● 8
3. Cercetarea modernă și determinările tipologice ●● 10
4. Aspecte metodologice. Spre o tipologizare unitară a Geniilor romane ●● 12

Capitolul II
TIPURILE DE GENII ȘI ISTORIA LOR ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ANTICE
(secolele III a.Chr. – IV p.Chr.)

1. *Homines et Dei*. Geniul personal ●● 14
 - A.I. Genius familiaris (Patris familias) ●● 14
 - A.II. Genius funeraris (al defunctului) ●● 18
 - A.III. Genius Augusti vel Imperatoris ●● 20
 - A.IV. Genius dei ●● 26
2. *Cives et milites*. Geniile sociale ●● 32
 - B.I. Genius Populi Romani ●● 32
 - B.II. Geniile unităților administrative ale statului roman (Geniile macrocomunitare) ●● 43
 - B.III. Geniile corporațiilor și asociațiilor civile ●● 51
 - B.IV. Geniile militare ●● 54
3. Geniile topice ●● 64
4. Genii atipice. Cazuri de sincretism ●● 74

Capitolul III
CULTUL GENIILOR ÎN LUMEA PROVINCIALĂ: CAZUL DACIEI ROMANE

1. Analiza monumentelor și a semnificațiilor sale ●●● 83
 - 1.1. Geniile personale ●●● 84
 - 1.2. Geniile sociale ●●● 97
 - 1.3. Geniile topice ●●● 144
 - 1.4. Genii atipice ●●● 147
2. Schiță de istorie a cultului Geniilor în provincia Dacia ●●● 150

Capitolul IV
ÎN LOC DE CONCLUZII. SPRE O ISTORIE A IDEII DE DUBLU DIVIN ȘI A AVATARURILOR
EI ÎN LUMEA ANTICHITĂȚII ●●● 158

LISTA ILUSTRAȚIILOR ●●● 164
ABREVIERI ȘI TRIMITERI BIBLIOGRAFICE ●●● 165

ANEXE

1. Repertoriul atestărilor epigrafice ale Geniilor în lumea romană ●●● 178
2. *Corpus cultus Geniorum Daciae Romanae* – Catalogul monumentelor din provincia Dacia ●●● 355
 - 2.1. *Testimonia epigraphica (tituli)* – Inscripțiile ●●● 357
 - 2.2. *Testimonia iconographica* – Reprezentările figurate ●●● 389
3. Planșe ●●● (411)
4. Hărți ●●● (423)

REZUMAT

Dintre sensurile noțiunii de *genius*, schițate în partea introductivă, teza optează pentru cel de divinitate (Genius) cu atribute canonice și domenii de competență delimitabile relativ clar, accepțiune care constituie subiectul cercetării. Tot în partea introductivă sunt oferite motivațiile necesității cunoașterii acestei dimensiuni esențiale a imaginarului și a comportamentului socio-religios roman și sunt stabilite coordonatele cercetării.

Pentru a delimita aria de acțiune a puterii unei divinități, apelul la etimologie nu este neapărat prudent. Reținem totuși demonstrația lui G. Dumézil dintr-un articol din 1983 (*Encore Genius*), prin care *genius* se prezintă ca un derivat lexical cu sens pasiv, nu activ („creat”, „născut”). Se conturează astfel imaginea unui zeu „născut”, generat o dată cu persoana sau grupul ce constituie domeniul său de competență (Cap. I. 2.1). Genius pare să fi fost de la bun început un **dublu divin**, un zeu al personalității (individuale ori colective), iar această imagine concordă, de altfel, cu mărturiile oferite de bogatul material documentar antic și, mai ales, cu primele sale atestări, din comediile plautine. Aceasta ar fi deci linia teoretică majoră pe care se fundamentează de fapt întreaga lucrare: categoria istorico-religioasă a dublului sacru, transcendent, nu imanent.

Dintre opiniile autorilor antici care au încercat să definească sensul noțiunii (Cap. I. 2.2), se remarcă cea a lui Augustin, din *De civitate Dei*: procesul de generare neconținută a Geniilor romane are ca fundament un principiu social, nu topic, aspect demonstrat și de materialul documentar analizat pe parcursul lucrării. Astfel, Augustin amendează indirect definiția lui Servius, din scholiile de la *Eneida*: *Genium dicebant antiqui naturalem deum uniuscuiusque loci vel rei aut hominis* – „Cei vechi îl numeau Genius pe zeul natural al fiecărui loc, lucru sau om”. Opinia lui Servius a devenit între timp atât de des citată, încât pare să-și fi apropiat și ea o valoare de adevăr indiscutabil. De fapt G. loci reprezintă o dezvoltare tardivă, iar G. rei nu se susține prin mai nimic. Doar câteva inscripții ar putea ilustra acest concept, așa-numitele Genii atipice (e.g. G. iucunditatis, ludi, sacramenti, care au însă un caracter cu totul excepțional).

Efortul teoretic al cercetării moderne, trecând peste historicismul dominant al tezelor de sfârșit de sec. XIX – început de sec. XX, preocupat în mod excesiv de căutarea originii zeității, (văzută ca soluție pentru explicarea și ordonarea tuturor atestărilor păstrate), s-a concentrat pe identificarea unei tipologii satisfăcătoare, care să constituie totodată și o imagine a evoluției funcțiilor sale (Cap. I. 3). Dar, de vreme ce în aproape toate cazurile perspectiva a fost redusă la un singur tip de izvoare, tipologiile întemeiate rămân tributare modului în care Genius este reflectat în acea categorie de atestări. Astfel, teza de față propune, în lumina ideii de coerență, o tipologie fundamentată pe domeniile de competență ale Geniilor romane, **indiferent** de natura materialului documentar studiat (Cap. I. 4):

A. Genius personal

- A.I. Genius familiaris (Patris familias)
- A.II. Genius funerarius (al defunctului)
- A.III. Genius Augusti (Imperatoris)
- A.IV. Genius dei

B. Genius social (Genii ale comunităților și colectivităților)

- B.I. Genius Populi Romani
- B.II. Genii ale unităților administrative ale statului roman (Geniile macrocomunitare)
- B.III. Genii ale asociațiilor civile (instituționale, profesionale, etnice)
- B.IV. Geniile militare

C. Genius loci (Geniile topice)

Genii atipice – Genii în întrebuințări rare sau unice. Genii incerte

La acestea se adaugă Geniile aflate în sincretism, tratate într-un subcapitol special (Cap. II. 4). Întreaga informație discutată în teză este trecută prin acest filtru tipologic, pentru schițarea unei istorii a funcțiilor, imaginilor și cultului fiecărui tip de Genius.

Cercetarea vizează întregul interval istoric în care Genius este atestat documentar (**sec. III a.Chr. – sec. IV p.Chr.**) și urmează două direcții majore, reflectate de cele două mari capitole de conținut propriu-zis ale tezei: o sinteză a atestărilor din toate zonele lumii romane (care tratează inclusiv aspecte legate de organizarea a cultului) și o analiză monografică a celor din provincia Dacia.

Capitolul II constituie prezentarea generală, istorică, a tipurilor de genii atestate, care include analiza tuturor ocurențelor literare a noțiunii, precum și sinteza întregului material epigrafic disponibil în *corpora* de inscripții sau în articolele publicate în limbi de circulație internațională (1519 atestări în 1503 inscripții, cifre care se apropie probabil de totalul cunoscut până în anul 2010, inclusiv). Repertoriul epigrafic (Anexe, 1) a fost alcătuit din *corpora* generale și provinciale, precum și din bazele de date electronice (confruntate însă, unde a fost posibil, cu edițiile tipărite). Pentru exemplificările reprezentărilor figurate, am recurs la o selecție de aproximativ 400 de imagini, culese din studiile iconografice consacrate. Am privilegiat în mod evident materialul epigrafic, deoarece referințele literare antice au fost deja discutate *in extenso* (la majoritatea cercetătorilor), iar cele iconografice la H. Kunckel (*Der römische Genius*) și în LIMC (s.v. *Genius* – Ilaria Romeo), în vreme ce inscripțiile nu au constituit obiectul unor cercetări mai ample, cu excepția celor din anii '20 (L. Cesano, în *Dizionario epigrafico* și Th. Bullhart, în *Thesaurus linguae Latinae* – lucrări mai curând taxonomice și depășite de materialul descoperit în ultimul secol). Tabelul sinoptic (Cap. IV) repartizează materialul epigrafic pe fiecare provincie și pe fiecare subtip de Genius, oferind astfel o relevantă imagine de ansamblu asupra răspândirii cultului în toată lumea romană, care poate fi citită atât pe verticală (aderența diverselor provincii la cultul Geniilor militare, de exemplu), cât și pe orizontală (numărul de atestări pe fiecare provincie, precum și raportul cantitativ între tipurile de Genii).

În ceea ce privește atestările literare, se remarcă procentul covârșitor de Genii personale, individuale, aspect grăitor pentru elementul central al acestui fenomen religios, caracterul său paradoxal – o figură divină specifică, dar cu un conținut nespecific, ceea ce a permis extinderea sa la nivelul colectivităților, care își puteau revendica un Genius propriu, în numele **personalității** lor distincte. Au fost oferite interpretări noi unora dintre atestările literare discutate, mai ales în privința Geniilor personale, în cazul cărora am remarcat evidenta detașare a Geniului de orice presupusă moralitate sau de presupul rol salvator, providențial.

La nivel iconografic, toate tipurile propuse de H. Kunckel pot fi de fapt subsumate unei reprezentări binare: a) tipul inițial, civic: Genius apare togat, *capite velato*, oficiind o libație sau performând un act sacrificial (Geniile personale și, mai rar, cele militare) – răspândit în principal în sec. I a.Chr. – II p. Chr.; b) tipul imperial, semi-nud, cu mantie, asemănător zeităților grecești (Geniile sociale) – dominant în sec. II – III p.Chr. În ambele cazuri atributele

sunt *patera* și *cornucopia*. Singurul Genius cu reprezentare zoomorfă, și aceea rară, este G. loci. Nu considerăm că șerpii de pe larariile în care apar asociați cu Genii familiares reprezintă Genii topice, ci doar „puteri”, atribute epifanice ale zeităților.

Materialul epigrafic a suscitât însă și cele mai importante discuții și noutăți. În primul rând, din tabelul sinoptic menționat se observă că cele mai multe atestări, în afara Romei, provin din Germania Superior, Numidia, Africa Proconsularis, Pannonia Superior și Germania Inferior. Dar numărul mare de atestări nu presupune automat și un cult puternic. Rafinând datele cantitative prin prisma analizelor calitative, observăm că în Germania Superior, unde numărul de inscripții aproape îl egalează pe cel păstrat la Roma (182 față de 191), puține categorii sociale erau de fapt implicate în cult și că nu există o varietate a subtipurilor. Se remarcă însă un comportament religios stereotip și prolific, în același timp, al unei categorii de militari, *beneficiarii consularis*. Aceștia au lăsat un număr impresionant de altare dedicate *Genio loci*, de cele mai multe ori în asociere cu I.O.M. și Iuno Regina. Prin astfel de formulări se încerca obținerea favorurilor divine (de înțeles pentru niște soldați aflați în misiuni riscante) de la orice fel de zeu, fie el din religia proprie (panteonul greco-roman), fie **străin** (G. loci). Și în literatură se pot identifica exemple similare. Aeneas, miticul întemeietor, apare într-o secvență vergiliană (*Aen.* VII, 135 sqq.) pășind pentru prima dată pe pământ italic. Eroul îl invocă precaut pe G. loci, care în niciun caz nu poate fi considerat zeul său. Ca întemeietor, Aeneas este cel care aduce zeii în Latium, nu el se lasă „convertit” la religia autohtonilor.

De asemenea, inscripțiile confirmă ceea ce se poate observa și din literatura latină. Geniile, chiar și cele personale, constituie zeități romane *proprie dictu*, întrucât beneficiază de ritualuri de celebrare, sacrificii, temple, sacerdoți etc., o întreagă lume ritualică specifică oricărui zeu roman. Inclusiv *vota* sunt încheiate cu Geniile, mai ales în cazul celor militare. Sigur că aspectul **personal** al acestei zeități, care i-a conferit astfel atât substanță solidă, cât și flexibilitate accentuată, este vizibil în căutarea protecției unui Genius mai mult decât în cazul altor zei, dar nu trebuie confundat domeniul pe care se așteaptă ca Geniile să-și exercite cu predilecție puterile cu natura acestora. Natura zeilor greco-romani nu are nimic salvator în sine.

Comunitățile lumii romane își revendică și ele un Genius în același fel în care *familia* își revendică un G. Patris familias. El constituie afirmarea personalității lor distincte, care necesită un Genius „personal”, un dublu sacral al identității lor mundane, care să proiecteze la nivel divin propriul *Lebensgeist*, cum ar spune A. von Domaszewski. Dar comunitatea romană era organizată administrativ, personalitatea sa stă tocmai în noțiuni ca *municipium*, *colonia*, *civitas*, *territorium* etc. Așadar, nu de la Genius loci (cel mai puțin „roman” dintre Genii, în multe cazuri chiar non-roman) va fi pornit istoria Geniilor comunitare, ci de la Geniile personale. Numitorul comun constă tocmai în **personalitatea** pe care și-o revendică grupul de la un Genius propriu, așa cum personalitatea individuală este domeniul lui Genius Patris familias.

Interesant este și cazul spectaculos de sincretism al Geniilor africane, produs în două etape: asimilarea sub numele zeilor majori din panteonul greco-roman a divinităților locale (puncte ori berbere), apoi asimilarea acestora în matricea Geniilor comunitare (în care africanii au văzut probabil o reminiscență a naturii esențiale a zeilor autohtoni, divinități prin excelență

poliade). Am putea spune că, paradoxal, numele roman al zeului atestă succesul procesului de aculturație, în vreme ce denomi-nația Genius (coloniae, municipi, vici etc.) atribuită „noilor” zei reprezintă rezistența la romanizare, realizată însă printr-o formulă specific romană.

Capitolul III reprezintă analiza monografică extinsă a cultului Geniilor într-o provincie (Dacia romană), pe care autorul o prezintă drept relevantă inclusiv la scara Imperiului. Interpretările s-au fundamentat pe un catalog extensiv al atestărilor epigrafice și iconografice. Singurul studiu monografic disponibil în literatura internațională în afara celui propus aici îi aparține lui J. Alcock (1985), care tratează cultul Geniilor în Britannia romană, oferind o perspectivă completă asupra întregului material documentar disponibil în provincie.

În provincia Dacia numărul total al monumentelor epigrafice – materialul documentar cel mai important – urcă la 58, dintre care 55 sigure și 3 incerte (57 de Genii atestate în cele 55 de epigrafe certe). În afara spațiului italic, mai multe inscripții decât în Dacia romană găsim în Germania Superior (182! – dar am explicat deja semnificația acestei cifre, care trebuie „citită” cu prudență), Numidia, Africa Proconsularis, Pannonia Superior și Britannia. Un număr apropiat de monumente epigrafice s-a păstrat în Pannonia Inferior, Noricum, Hispania Citerior și Gallia Narbonensis.

Dintre atestările de Genii din Dacia, una singură provine din Dacia Inferior, toate celelalte fiind descoperite în Dacia Superior (Porolissensis, Apulensis). Un număr de 26 de atestări din cele 57 provine din mediul militar (45,6% din totalul atestărilor), situație de așteptat într-o provincie puternic militarizată. Totuși procentul este semnificativ mai redus față de celalalte provincii de pe *limes*-ul nordic cu care se pot stabili paralele adecvate: Britannia – 35 de atestări din totalul de 58 (60,3%); Germania Inferior – 48/68 (70,5%); Germania Superior – 134/182 (73,6%); Pannonia Superior – 56/85 (65,8%); Pannonia Inferior – 42/54 (77,7%). Acest aspect prezintă importanță, întrucât monumentele civile sunt mai grăitoare în ceea ce privește penetrarea cultului la nivel societății provinciale. Abundența Geniilor în mediul militar constituie un evident factor favorizant al difuziunii cultului, dar nu și o garanție (v. cazul Pannoniei Inferior). De asemenea, din aceeași perspectivă a gradului de adeziune socială, relevant este și numărul atestărilor în mediul rural, pentru a vedea în ce măsură cultul reușește să depășească zidurile castrelor și ale orașelor. Astfel, din cele 29 de monumente epigrafice de proveniență civilă, 16 au fost descoperite în așezările urbane, iar 13 în cele rurale, ceea ce demonstrează că în Dacia romană vorbim de un cult cu audiență socială largă, situație diferită de cazul provinciilor răsăritene, despre care F. Cenerini, de exemplu, discuta în termeni de atestări prezente „in misura scarsa e quasi sempre a livello ufficiale e quindi molto poco significativa del grado di penetrazione dei processi di acculturazione romana”¹. Rolul centrelor urbane în difuzarea cultului Geniilor este însă evident.

Poliformitatea cultului în provincie se deduce și din tipurile de Genii adorate. În Dacia doar G. funeraris este (încă?) necunoscut – deși o statuie funerară de la Apulum pare să contrazică tăcerea inscripțiilor (Dac. Ic.1) –, dar, cu excepția Romei, Geniile defuncțiilor fie nu au avut permeabilitatea necesară pentru a intra în conștiința religioasă a provincialilor, fie

¹ F. Cenerini, *GenCispadana*, p. 159.

(improbabil) nu s-au lăsat surprinse în textele epigrafice. Altfel însă, toate celelalte tipuri de Genii și-au găsit măcar un adorator în Dacia romană, ceea ce include provincia într-un cerc restrâns, din care mai fac parte doar Latium et Campania, Hispania Citerior, Noricum, Pannonia Superior, Africa Proconsularis și Numidia. Statistic, situația atestărilor arată astfel:

A. Genii personale:	9	(15,7%)
A.I. G. familiaris:	3	(5,2%)
A.II. G. funeraris:	–	–
A.III. G. Augusti:	5	(8,8%)
A.IV. G. dei / deus:	1	(1,7%)
B. Genii sociale:	40	(70,1%)
B.I. G. Populi Romani:	1	(1,7%)
B.II. G. macrocomunitare:	10	(17,5%)
B.III. G. microcomunitare:	11	(19,3%)
B.IV. G. militares:	18	(31,5%)
C. Genius loci:	4	(7%)
Genii atipice:	4	(7%)

Desigur, această listă de cifre și procente are un rol pur orientativ, întrucât validitatea ei științifică este subminată de numărul mic de atestări, raportat la rigorile metodelor cantitative, precum și de hazardul care se ascunde în spatele alcătuirii ei. Totuși, se poate creiona o imagine de ansamblu din care să reiasă cel puțin tiparele mari ale conceptului religios vehiculate în Dacia. Din acest punct de vedere, situația din provincie este comparabilă cu cea din multe alte provincii: Geniile sociale domină copios tabloul general la nivelul Imperiului. Nu găsim însă o provincie cu procente asemănătoare în privința subtipurilor atestate.

Dedicații inscripțiilor constituie și ei o masă relativ eterogenă, așa cum se poate deduce din sinteza de mai jos, care prezintă numărul de monumente raportat la ocupația autorilor ofrandelor:

CIVILI²

• înalți demnitari ai statului roman:	5	Dac. 3, 15, 23, 28, 37 ³
• magistrați urbani:	3	Dac. 17, 22, 34
• magistrați ai comunităților rurale:	3	Dac. 2, 25, 55
• sacerdoți:	1	Dac. 38
• augustali:	4	Dac. 6, 43, 53, 54
• simpli cives sau peregrini:	6	Dac. 31, 39, 52; Dac. 30, 32, 36
• liberți:	1	Dac. 42

² I-am inclus aici pe autorii dedicațiilor Dac. 3, 15, care cumulau funcția de comandant de legiune cu cea de guvernator, deoarece ofrandele lor au fost puse în primul rând în calitatea lor de guvernatori provinciali.

³ Abrevierea *Dac.* face referire la numărul de ordine al piesei din catalogul de monumente aferent provinciei (Anexe, 2).

• sclavi:	4	Dac. 14, 29, 40, 56
MILITARI		
• ofițeri superiori:	7	Dac. 5, 8, 9, 10, 13, 48, 58
• ofițeri de rang inferior:	10	Dac. 4, 18, 20, 24, 27, 44, 47, 49, 51, 57
• simpli soldați:	4	Dac. 11, 19, 45, 46
• veterani: ⁴	1	Dac. 26
DEDICANȚI NECUNOSCUȚI: ⁵	6	Dac. 1, 7, 12, 16, 41, 50

În ceea ce privește structura etnică a grupului de adoratori, ne mulțumim deocamdată să observăm numărul dominant de *cognomina* romano-italice. Oricum, așa cum constata și J. Scheid în cazul actelor de devoțiune din Germania Inferior, în acest peisaj al Geniilor care au ca domeniu de competență structuri sociale sau militare, dedicanții trebuie că erau persoane bine integrate în universul religios al civilizației romane („une integration plus poussée”)⁶. În Dacia romană, vocea populației autohtone nu se aude însă nici în cazul cultului Geniilor, cum nu se aude nici în textele epigrafice consacrate altor culte din provincie.

Geniileenerate în provincie s-au lăsat surprinse și în imagini, însă reprezentările figurate vorbesc mult mai puțin (nu doar prin cantitatea lor redusă, ci și prin natura lor) despre răspândirea cultului. Se remarcă un paradox pe care, atât cât se poate deduce din iconografia Geniilor accesibilă în publicațiile de referință utilizate pe parcursul acestei cercetări, nu îl regăsim în alte părți ale lumii romane. Dacă în ceea ce privește materialul epigrafic, Genius apare aproape mereu în ipostaza sa „pur” romană – de cele mai multe ori reprezintă unica divinitate vizată de *cultores*, nu ascunde *dei patrii* (cu excepția notabilă a lui G. Turmazgadae și, poate, a Geniului de la Tibiscum, Dac. 26), reflectă toate structurile sociale relevante ale lumii romane și nu privilegiază anumite grupuri etc. –, într-o bună parte din reprezentările figurate el se prezintă ca un amestec de stiluri și de concepții, în primul rând de sorginte greco-orientală, adică dintr-o zonă în care cultul Geniilor nu este nicidecum la el acasă.

Pentru precizarea traseului diacronic al cultului în provincie, am luat în calcul doar inscripțiile a căror datare prezintă măcar siguranța apartenenței la o epocă dinastică. De altfel, am considerat mai eficientă repartizarea monumentelor pe cele trei perioade majore care acoperă existența provinciei (epoca antonină, epoca severiană și perioada crizei secolului III), decât împărțirea pe secole, evitând astfel dificila separare care ar fi trebuit operată în cazul monumentelor ce provin din timpul domniei lui Septimius Severus. Situația se prezintă astfel:

⁴ Întrucât dedicația se adresează unui G. *militaris*, iar inscripția provine din castrul tibiscens, am considerat că îl putem include pe veteran aici, în virtutea semnificației monumentului și a mesajului transmis de către un personaj care în mod evident se simte încă militar.

⁵ Patru dintre piesele al căror autor este necunoscut provin din mediul militar (de aici totalul precizat anterior de 26 de atestări cu proveniență militară).

⁶ J. Scheid, *Germlnf*, p. 311.

- epoca Antoninilor: 20
- epoca Severilor: 19
- epoca post-severiană 3
(perioada crizei):
- nedeterminate 13
(sec. II-III):

Primele atestări databile din provincie provin din timpul domniei lui Hadrian (Dac. 2 – G. canabensium de la Apulum și, probabil, Dac. 22 – G. municipii, la Drobeta), iar ultimele, din vremea lui Gordian al III-lea (Dac. 7, 8 – G. Imperatoris Gordiani). Arcul temporal descris de piesele menționate se întinde așadar între anii 117 și 244, acoperind cea mai mare parte a existenței provinciei, fără fracturi temporale vizibile. Avem astfel imaginea unui cult diseminat constant și profund, pe întreaga durată a prezenței romane în provincie.

Societatea Daciei romane a lăsat unele piese care prezintă importanță la scara Imperiului, i.e. atestări rare sau chiar unice. Astfel, G. Turmazgada(e) (Dac. 57) se înscrie în galeria foarte rarefiată a Geniilor zeilor sau, în funcție de lectura adoptată, a zeilor invocați cu apelativul *genius*, în afara provinciilor africane, unde sincretismul de asimilare a dat naștere unor astfel de *interpretationes*. G. armamentarii de la Potaissa (Dac. 44) nu are decât un singur omolog în Imperiu, iar G. teritoriului invocat la Arcobadara (Dac. 25), deși exprimă un domeniu de competență obișnuit al Geniilor, nu are un corespondent direct în altă parte a lumii romane, cu excepția unei dedicații de la Adony (Vetus Salina, în Pannonia Inferior), dar acolo domeniul de competență al Geniului se poate deduce din text, el nu face parte din „numele” zeității⁷. Despre Geniul imperial togat de la Cășeiu (Dac. Ic.3), dincolo de iconografia cu accente locale care conturează o figură divină *sui generis*, putem presupune cu suficient temei că reprezintă una dintre cele mai târzii atestări ale celei mai vechi forme de reprezentare cunoscute a Geniilor, *togatus capite velato*. G. Populi Romani a cunoscut, în afara capitalei, doar opt atestări epigrafice, dintre care una este cea de la Micia (Dac. 56). P. Aelius [?Ser]vius (Dac. 26) și M. Magullius Rufus (Num. 43) sunt singurii veterani cunoscuți în Imperiu care au ridicat monumente Geniilor formațiunilor militare de care aparținuseră. *Vilici* din Dacia și din provinciile învecinate au dovedit că posedă un imaginar religios atât de flexibil, încât i-a condus la adorarea (am putea spune în unele cazuri chiar crearea) unor zeități abstracte ca G. commercii ori G. publici portorii. Cel mai ingenios, și în același timp mai precis în intențiile sale, s-a arătat Felix, vameș la Porolissum, pentru care sursa bunăstării sale nu putea fi altul decât Geniul veniturilor încasate în urma vămuirii (G. vectigalis publici portorii), un zeu „personal” al lui Felix, fără analogii în lumea romană.

Geniile colegiilor prezintă, după Geniile personale, conținutul cel mai apropiat de substanța esențială a acestui fenomen religios, întrucât reflectă „exaltarea” personalității unui grup restrâns, o structură microsocioală specific romană, în același fel în care G. familiaris reprezintă dublul divin al familiei. De aceea, seria de Genii collegiorum din Dacia, cea mai

⁷ CIL III, 10305 = RIU VI, 1442 = AE 1944, 91 = AE 1952, 11.

consistentă din lumea provincială romană (numai la Roma întâlnim un număr mai ridicat de atestări), reprezintă o mărturie semnificativă a naturii esențialmente romane, tradițional italice, a manifestărilor cultului Geniilor în Dacia, cu alte cuvinte ea semnalizează calitatea difuzării și receptării ideilor religioase, un detector mult mai eficient decât analiza cantitativă. Același substrat profund al tradiției romane se reflectă și în urarea de pe medalionul de la Bologa (Dac. 16), pe care nu o mai regăsim formulată ca atare decât în literatură, în replicile unui celebru personaj petronian: *Habeas propitium Genium!*

În încheiere (Cap. IV), teza pledează pentru deschiderea cercetării acestui fenomen religios spre analiza relațiilor pe care, la nivelul înrudirii semnificaționale, Geniile romane sunt susceptibile să le aibă cu figuri divine din alte culturi (e.g. *farθan*-ul etruscilor, *keres* grecești, Geniile punico-berbere, poate chiar *djini* ale Coranului etc.). Un demers istorico-religios articulat (nu univoc sincronist, nici pur istoricist) ar fi în măsură să spună mai mult despre Genius decât căutarea originilor sale în negura istoriei ori notarea unor similarități oarecare cu zeități din alte culturi ale bazinului mediteranean.